

УДК 37.018.1-053.2

159.922.72

Прејледни научни рад

Примљен 29/10/2025

Прихваћен 20/4/2026

Doi:10.5937/metpra29-62459

Јелена Р. Круљ¹

Емилија И. Марковић²

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Учитељски факултет у Призрену са привременим седиштем у Лепосавићу

Наташа Р. Лазовић³

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу, департман за психологију

УЛОГА ПОРОДИЦЕ У КОГНИТИВНОМ РАЗВОЈУ ДЕЦЕ

Сажетак: У овом раду разматра се улога породице у когнитивном развоју деце, с посебним фокусом на различите факторе који обликују овај процес. Анализирају се теоријски оквири који објашњавају како економски статус породице, родитељска укљученост, квалитет односа родитељ–дете и социо-емоционална подршка утичу на когнитивни развој деце. На основу теорије економских инвестиција, разматрано је како родитељи користе ресурсе као што су време, образовање и активности у слободном времену да би унапредили когнитивне способности своје деце. Истраживања су показала да деца из породица с вишим економским статусом и бољим родитељским образовањем постижу боље когнитивне резултате, али и да стрес због економских проблема може негативно утицати на развој деце. Теорија афективне везаности истиче значај емоционалне стабилности и сигурности у раним фазама живота за развој когнитивних функција. Такође, значај позитивног родитељства, које се карактерише топлином, подршком и ненасилним методама дисциплине, има пресудан утицај на развој интелектуалних и социјалних способности деце. Закључује се да породично окружење, као и активности које родитељи спроводе са децом, играју кључну

1 jelena.krulj@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-2215-8004>

2 emilija.markovic@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-9681-3465>

3 natasa.lazovic@filfak.ni.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-3398-0311>

улогу у формирању стимулативног контекста за когнитивни развој, те је континуирана подршка и укљученост родитеља од суштинског значаја за рани развој детета.

Кључне речи: породица, когнитивни развој, економски статус, родитељска укљученост, афективна везаност, позитивно родитељство, социо-емоционална подршка

УВОД

Породица представља примарну друштвену групу која обезбеђује подршку и има критичну улогу у расту и развоју детета укључујући физички, социјални, емоционални или когнитивни развој. Различита истраживања (Clark, 2023) показују да деца из подржавајућих породица које активно прате и учествују у активностима детета на раном узрасту, касније показују и бољи напредак у академским постигнућима и социјалним вештинама, док деца која су била занемаривана у раном детињству касније могу показивати тешкоће у емоционалном и социјалном прилагођавању, споријем когнитивном напредовању, некада чак и менталне поремећаје. У литератури се често налазе расправе о томе како структура или социо-економски статус породице утичу на когнитивни развој детета и у њима је обично заступљено мишљење да повољан социо-економски статус, као и потпуне породице обезбеђују повољније основе за когнитивни развој детета. У сваком случају, оно што се дешава у периоду раног детињства кључно је и за каснији развој индивидуе, а рани когнитивни развој дубоко је повезан с каснијим образовним и професионалним постигнућима, и са општом добробити детета.

Један од значајних задатака родитеља јесте препознавање потреба детета, као и његових образовних интересовања. У данашње време развоја технологија постоје различите образовне платформе намењене деци предшколског узраста које родитељи могу користити према свом избору. Инвестирања родитеља у децу кроз формирање социо-емоционалних и когнитивних стубова кроз различите ресурсе за њихов развој од кључне су важности за напредак детета. Разумевање улоге родитеља у когнитивном развоју детета могла би да утиче и на развој политике социјалних интервенција које би могле да помогну родитељима у остваривању развојних циљева деце. Стога, циљ овог рада је анализа улоге породице и могућности које породица има како би подстицајно утицала на когнитивни развој детета.

Породица сагледана из угла теоретичара

Многобројна су научна истраживања о одређивању феномена породице и неретко су та истраживања опречна. Наиме, теоретичари различитих научних дисциплина на питање шта је то породица и које су њене функције, имају различита мишљења и дају разнолике одговоре. Породица, као једа од најстаријих људских институција и примарна човекова средина, требало би да обухвата све сфере људског живота, али у својој књизи Томановић и Стојановић запажају да „породица спада у оне феномене којима се, због њихове повезаности са свакодневним, приватним и биолошким, одриче статус значајних друштвених чињеница, те, следствено, и

релевантних предмета друштвеног промишљања” (Томановић и Стојановић, 2024). У истраживањима и теоријама о породици постоји један период празнине, јер се друштвене науке дуго нису бавиле њом. „Размишљања о породици од својих почетака па до данас крећу се у великом луку: од непримећивања, потцењивања и запостављања па до величања њене улоге“ (Милић, 2001, стр. 15). Међутим, као што је проф. Милић закључила, различитост ставова о значају породице као примарне друштвене групе и њеном утицају на сам развој друштва постаје инспирација теоретичарима. Сходно томе морала је подстаћи појашњење и значење породице с педагошког, психолошког, социолошког, филозофског, али и са економског и правног аспекта. „Породица представља вишедимензионални концепт и може да се дефинише с више аспеката. У сложености дефинисања породице учествује велики број параметара. За дефиницију породице значајан је број чланова породице, затим одређени теоријски постулати засновани на идеолошким, културним и историјским разликама“ (Сакач и Марић, 2017, стр. 14). У педагошким изворима дефиниција породице односи се на то да је она „основни облик друштвене заједнице засноване на браку и крвном сродству њених чланова“ (Педагошки речник, 1967). Наведена дефиниција, као и већина традиционалних приступа у дефинисању породице није потпуна и карактерише је то да „не обухвата остале типове породице којих је све више: адоптивне, невенчане, старатељске, једнородитељске и слично” (Илић, 2010). Педагошкиње Бељански и Богосављевић у свом уџбенику за *Породичну педогогију* констатују да се у већини извора породица сврстава у специфичну социјалну групу која се разликује од других социјалних група и других начина њиховог повезивања (Бељански и Богосављевић, 2021).

Теоретичари наведених области сагласни су и прихватају једно – породица је основна ћелија друштва и „у свим друштвено-историјским епохама породица је била и још увек је важна основа за функционисање друштва. Истовремено, породица је и примарни извор подршке детету која обезбеђује основне потребе детету попут хране или осећаја сигурности, али и стабилно окружење које подстиче раст и развој детета“ (Clark, 2023).

„Стабилна породица је кохезиони фактор сваке друштвене заједнице, од прошлости до данас“ (Бељански и Богосављевић, 2021, стр. 24). Иако је породица као таква основна социјална група у друштву, она је у данашње време суочена с многим проблемима и изазовима. Промене које се одвијају великом брзином у свим сегментима друштва остављају значајне последице на развој породице у друштву. „Оно што карактерише данашњу породичну реалност јесте снажан притисак брзих, неочекиваних и веома често радикалних промена у разним сферама друштвеног живота“ (Цвејић Јанчић, 2009, стр. 49). Међутим, са становишта психо-социјалног и друштвено-културног развоја и обликовања личности она је и даље друштвена средина за којом сваки појединац осећа потребу и незаменљива средина у којој се јединка формира као личност. „Породица је примарна друштвена група која се заснива на биорепродуктивним, биосексуалним, биосоцијалним, социозащитним и социоекономским везама мужа и жене, њихове рођене и адоптиране деце, који су међусобно спојени браком, сродством и удружени ради лакшег задовољавања разноврсних потреба личности, друштва и породице“ (Социолошки лексикон, 1982, стр. 471). Појединци у породици стичу основна знања, искуства и доживљаје, и та искуства стичу у оквиру непосредне интеракције с другим људским бићима. Према Роту, породица је

мала друштвена група, што указује на њене основне одлике: ограничен број чланова, узајамно опажање чланова, непосредна интеракција и узајамна зависност (Рот, 2004). Нераскидива веза између чланова породице и њихова свакодневна интеракција, односно психо-социјална повезаност, даје сигурност и ослонац сваком члану понаособ и припрема га за самостално деловање у друштву. Тако Гордана Будимир Нинковић наглашава да је „породица спона између биолошког света личности и друштвеног света личности“. Иако је подвргнута процесу економског и идеолошког усклађивања с развојем научних, техничких, технолошких и друштвених постигнућа, породица је потребна, незаменљива и веома значајна као најстарија најтрајнија друштвена група, као основна „ћелија друштва која ће бити темељ и носилац уздизања и оспособљавања младих за живот и рад у савременим условима“ (Будимир Нинковић, 2006, стр. 42).

Ако знамо да је породица темељ једног друштва, знамо и то да су темељи одавно пољуљани. Долазимо до питања шта је узрок, а шта последица, односно да ли је пољуљано друштво због урушене породице, или је породица претрпела ударац због посрнулог друштва. Милица Новаковић у свом *Породичном дуквару* запажа да „како породица посеје, тако и пожње. Погледамо ли друштво, свет, не можемо констатовати да смо га уредили по мери човека. Много је страха, беса и похлепе, зависти, пакости, осећања кривице, насиља, болести, загађене природе, а љубави и доброте, психо-физичког здравља, креативне интелигенције има само у траговима“ (Новаковић, 2007, стр. 27).

Очувати здраву породицу, породичне односе у савременом друштву полази за руком само најупорнијима у раду на оснаживању односа са сваким чланом своје породице. Здраво окружење односно комуникација и интеракција у породици даје велики допринос за квалитетан и здрав човеков развој. „Породица се разликује од других друштвених група својом друштвеном улогом коју врши у животу сваке индивидуе, тј. по томе што она пружа много конкретније подстицаје за развој човека као људског бића. Разликује се и по функцијама које нису усмерене преваходно ни једино на друштво, већ и на индивидуалне чланове“ (Грандић, 2006, стр. 86).

Позиција породице (родитеља-старатеља) у васпитању и развоју деце

Терминолошки васпитање је реч старословенског порекла (вас-сав и питати хранити, неговати). „Васпитање је делатност у оквиру које млађи усвајају искуства и норме до којих се дошло у цивилизацијском развоју; преношење искуства старијих генерација на млађе“ (Рајичевић и Круљ, 2020, стр. 19). Педагошки критичари васпитање деле на умно и радно, телесно и здравствено, морално, друштвено и естетско, и оно је механизам за развијање и саморазвијање личности, те се у његовом процесу налази васпитаник о коме „систематски брину родитељи, васпитачи, наставници с циљем да васпитаници развију своју личност у целини, своје способности, изграде поглед на свет итд.“ (Рајичевић и Круљ, 2020, стр. 19).

Полазећи од неоториве чињенице да је дете индивидуа у развоју, морамо узети у обзир да му је потребна љубав, пажња, разумевање, потпуно уважавање и слобода. С тог становишта га тако треба и схватати. „Васпитање у слободи искључује постојање највишег ауторитета“ (Nil,

2000, str. 286), зато са децом превасходно треба гајити пријатељске односе засноване на поверењу и узајамном уважавању, уз велику дозу емпатије и алтруизма, без присуства нелагоде и страха. Такође, треба ставити до знања да њихова слобода није неограничена, да она не треба да излази из друштвено прихваћених оквира и да се мора поштовати хијерархија на релацији родитељ–дете. „Родитељ мора знати да захтева од детета да се одговорно односи према својим дужностима, а истовремено мора знати поштовати и уважавати његову личност“ (Грандић, 2006, стр. 56). Стога су родитељи у обавези да разговарају са децом, да се према њима и њиховом интегритету опходе уз висок степен обазривости и стрпљивости, узимајући у обзир њихове потребе, погледе на свет, да саслушају њихове жеље и предлоге и да заједнички дођу до циља – да буду срећни, самостални и одговорни према себи и заједници у којој живе. „Поред тога што се рађа невино и добро, дете долази на овај свет са својим јединственим проблемима. Наша улога као родитеља јесте да помогнемо деци да се суоче са јединственим изазовима која их чекају“ (Grej, 2001, str. 34).

Развојем друштва породица је мењала своју позицију и став о васпитању и развоју деце. Нуклеарна породица модерног доба, за разлику од традиционалне, дететовим потребама даје приоритет и ставља их на прво место. Родитељи у постмодерној породици немају одређена и јасна правила и границе, теже задовољавању личних, индивидуалних потреба, што води све бројнијим разводима бракова. Економска функција породице узима све више примат над осталим функцијама савремене породице и, нажалост, друштвене околности, борба за егзистенцијом савременог света диктирају начин живота, не тако лаке свакодневнице. У постмодерној породици замењени су приоритети, прво посао-новац, па онда породица. „Многи људи осећају да би породица морала да буде најважнија. Можда заиста и желе да је ставе на прво место. Али, док им то не постане приоритет, док томе не буду предани тако да могу да превладају све препреке које намеће свакодневница, неће то моћи да учине“ (Kavi, 2009, str. 104). Родитељи морају имати став о томе који су приоритети и како да се боље и садржајније организију и промене свакодневницу када је у питању остваривање посебних односа и сарадње, као и разумевање идеја и активности. Већ смо наговорили да родитељи представљају моделе које деца опонашају при решавању првих животних проблема и они су ти који први, своју децу, упућују и уче како да постану део заједнице, то јест друштва уопште. Према Стивену Кави „Недвосмислено је да је улога родитеља јединствена и света. Обухвата бригу за посебно људско биће. Постоји ли ишта, на неком попису вредности, што може да премаши важност те бриге, социјалне, менталне, духовне и економске?“ (Kavi, 2009, str. 106).

Породица, родитељи и друштвено окружење имају кључну улогу у развоју сваке младе јединке и сноси потпуну одговорност у ком ће се смеру деца изградити. „Младо људско биће се развија под утицајем животне средине и животних околности, односно под свесним и намерним утицајем васпитања. Без васпитног настојања одраслих, оно се не би могло правилно развијати, не би постигло потенцијално могући развој сензорних органа, моторике говора, не би дошло до потребног правилног схватања живота и света, ни до усвајања адекватних односа према људима и стварима“ (Продановић, 1979, стр. 14).

Дете у породици, нарочито у првим годинама живота, исто је што и пупољак у башти који уз редовно заливање, пажњу и негу може израсти у најлепшу орхидеју или у љути коров, уколико се не негује. Тако ће и дете уз пуну негу израсти у примерног члана друштва, а то је могуће само

из породице која није оптерећена неслогом, неразумевањем, нетрпељивошћу, већ је оплемењена љубављу, добротом и пажњом. „Породица, као заједница у којој постоји осећај припадности и солидарности, и кључни фактор у васпитању, пружа деци моделе понашања са којима се они идентификују и који у знатној мери одређују њихов развој... Изазови са којима се суочава породица као систем, посебно наглашава значај породичних снага и унутар породичних односа за међувршњачке интеракције и грађење социјалне компетентности“ (Поповић, 2019, стр. 147). Здрава породична средина је погодно тло за успешно васпитање које се огледа у партнерском односу родитеља-стратеља. Без обзира на то што деца долазе на свет као чиста и неискварена бића, са недовољно развијеном свешћу ступају у непознато, а од родитеља, старатеља зависи како ће се та свест и емоције у годинама које следе развијати. Дете, као активни члан друштвене заједнице, треба прогресивно да се укључује у самостално одлучивање у складу са достигнутим нивоом когнитивног развоја (Трбојевић, 2023).

Когнитивни развој

Читав спектар феномена који су повезани са могућностима учења и сазнањем повезан је, превасходно, са когнитивним развојем детета. Когнитивни развој представља формирање конструктора који обухватају знање и разумевање околине. Значајан допринос изучавању когнитивног развоја дао је Жан Пијаже. Он полази од тога да је развој когнитивних способности резултат квалитативних промена, пролази кроз фазе које су непроменљиве и не могу варирати код различите деце. Оно што може индивидуално варирати јесте време појаве појединих фаза когнитивног развоја, али не и њихов редослед (Piaget, 2005).

Читав развој се одвија кроз формирање когнитивних шема као начина организације и интерпретације информација и то кроз процесе асимилације и акомодације (Santrock, 2003). Асимилација се односи на уклапање окружења у когнитивне шеме кроз инкорпорирање нових сазнања у већ постојеће, док акомодација подразумева прилагођавање шема окружењу кроз прилагођавање детета новим информацијама. Непрекидно истражујући околину и манипулишући објектима деца упознају околину и конструишу нове когнитивне структуре (Kohlberg, 1968). Временом, кроз повећање количине информација и ширење когнитивних шема, ми покушавамо да организујемо идеје у кохерентне системе. Према Пијажеу постоје четири основне фазе у когнитивном развоју (Santrock, 2003): *сензомоторна фаза* – обухвата прве две године живота и у њој се координисањем чулних искустава са моторним акцијама формирају прва разумевања околине што резултира разумевањем константности објеката као њиховог постојања и када се не виде или не чују и постепеним одвајањем себе од окружења; *иредојерационална фаза* – обухвата период од друге до седме године, више је симболичке природе, али без присуства реверзибилних менталних репрезентација и са присутним егоцентризмом, анимизмом и интуитивношћу без присуства логике. Каснији период ове фазе карактерише центрација као тенденција усмеравања пажње на одређену карактеристику објекта без узимања у обзир и других карактеристика што се види у недостатку конзервације као идеје да неке карактеристике објекта остају исте чак и када се објекат видљиво мења; *фаза конкретних операција* – траје од око седме до једанаесте године,

одликује је замена интуитивног резоновања за логичко резоновање, али само у конкретним ситуацијама. Присутне су способности класификације и серијације објеката по неком критеријуму (када су објекти конкретно видљиви), али не и апстрактно мишљење; *фаза формалних операција* – настаје око једанаесте до петнаесте године, представља завршну фазу когнитивног развоја. Закључивање се помера са конкретних искустава и почиње да делује на логичком, апстрактном плану. Више није потребно конкретно присуство елемената, већ се закључивање одвија на вербалном, идејном плану. Развија се хипотетичко-дедуктивно мишљење у коме се развијају хипотезе у решавању проблема и систематичном долажењу до закључка (Piaže, 1996).

Разматрајући когнитивни развој, Виготски износи социјално-историјски приступ. Он повезује когницију са историјским технолошким развојем, повезујући људски развој различитих оруђа, с циљем овладавања околином, са развојем „психолошког оруђа“ за овладавање понашањем (Crain, 2005), истичући да се о људском размишљању не може разматрати без узимања у обзир културолошких знакова, а знање се најбоље унапређује кроз интеракцију у кооперативним активностима. Важну улогу у томе има говор. Когнитивне вештине су посредоване речима које служе као поменути психолошка оруђа за менталне активности. Иако деца говор најпре користе у сврху комуникације, речи нису само у функцији комуникације већ и планирања и вођења свог понашања у саморегулативном смислу (Santrock, 2003). Виготски ово назива унутрашњим говором (наспрам Пијажеовог егоцентричног говора). Деца дужи временски период користе спољашњи говор пре транзиције на унутрашњи говор која се дешава између треће и седме године живота, и укључује разговор са самим собом. Тек након ове транзиције говор више не подржава акцију и акција се може одвијати без вербализације. Тада се егоцентрични говор интернализује и постаје мисао.

Дакле, социјалне вештине имају свој корен у социјалним односима и смештене су у социокултуралне оквире. У развојном смислу, Виготски разматра трансформацију од ранијих ка каснијим формама когнитивног функционисања. У контексту значаја интеракције за когнитивни развој један од кључних појмова теорије Виготског јесте зона проксималног развоја. Ова зона се односи на скуп задатака које дете не може да савлада само јер су му тешки, али уз помоћ одраслих или друге деце, која имају развијеније когнитивне вештине, ти задаци се могу решити. Овде уочавамо значајан простор за утицај породице, васпитача или наставника на когнитивни развој детета. Зона проксималног развоја истиче значај социјалних утицаја, посебно инструктивног рада на когнитивном развоју (Kohlberg, 1968).

Породица и когнитивни развој детета

Већина истраживања која су се бавила испитивањем утицаја породице на когнитивни развој детета освртала су се на утицај економског статуса породице, потпуности породице као и на утицај афективних односа у породици. Према Бекеровој (Becker: Meredith et al., 2013) Економској теорији когнитивни развој детета је врста „робе“ која је резултат коришћења доступних ресурса којима окружење располаже. У том контексту, родитељи користе подучавање, књиге, властите активности у слободном времену, помоћ предшколских институција и слично, и тако

улажу у дететов когнитивни развој и развој уопште. Притом, и сами родитељи имају користи од тога, а потпуне породице са оба родитеља имају веће могућности улагања и добијају више добити и задовољства у односу на породице с једним родитељем. Неке студије (Ginther & Pollack, 2004), такође, налазе да деца из потпуних породица показују виши степен когнитивног развоја у односу на децу из породица с једним родитељем, али ова разлика се губи када се породична економска ситуација уведе као контролни фактор. Слично, Теорија родитељског стреса (Violato, 2011) претпоставља да родитељи нижег економског статуса мање времена посвећују когнитивном развоју своје деце услед мање времена проведеног са децом и нижег квалитета те комуникације узрокованог стресом родитеља који се превасходно посвећују борби за егзистенцију. Реч је о посредном утицају (Sosu & Schmidt, 2022) који се одвија кроз психолошко стање родитеља које се одражава у њиховом понашању. Шун са сарадницима (Schoon et al., 2012) истражује ефекте неповољне породичне економске ситуације на когнитивни развој детета. Аутори проналазе значајан негативни утицај сиромаштва и, у мањој мери, породичне нестабилности на когнитивни развој детета што се објашњава мањим бројем и нижим квалитетом ресурса (објашњења блиска поменутој Економској теорији) који су доступни деци. Већем ризику су изложена она деца која одрастају у породицама које су дуго изложене лошој економској ситуацији, као и деца коју овакво стање затиче у најранијим и најосетљивијим годинама. Аутори такође закључују да се ово више одражава на вербалне него на невербалне способности детета. Истраживање рађено у Шкотској показало је да нестабилност породичног прихода (посебно падови и флукуације) негативно утиче на когнитивни развој деце узраста од три до пет година, док стабилан или растући приход има позитиван ефекат на развој вокабулара (Sosu & Schmidt, 2022). Слично, метаанализа 12 студија о утицају породице на когнитивни и психомоторни развој показала је да је квалитет кућног родитељског окружења позитивно повезан са когнитивним и психомоторним развојем деце млађе од пет година. Ефекат је био израженији код деце старије од 18 месеци (Yang et al., 2021).

Један од покушаја објашњења како динамика породичног социо-економског статуса утиче на когнитивни развој детета приказана је у Моделу инвестирања који истиче да породична зарада утиче на когнитивни развој детета одређивањем способности родитеља да инвестирају у здравље детета, добру исхрану, образовне ресурсе, крај у коме живе, а ово се сматра кључним утицајима на когнитивни развој (Sosu & Schmidt, 2022). Међутим, теорија имплицира и могућности варирања економског и социјалног статуса родитеља (Sosu & Schmidt, 2022). У временима када се њихов статус побољшава (бољим послом, нпр.), побољшава се и психолошко стање родитеља што води бољем односу родитељ–дете који је од великог значаја за когнитивни развој.

Различита истраживања (Clark, 2023) показују повезаност између социо-економског статуса родитеља и њиховог степена образовања, и академског постигнућа детета. Ова истраживања приписују родитељима бољег економског и вишег образовног статуса већу могућност да формирају стимулативно породично окружење обезбеђивањем учешћа детета у разноврсним активностима. Ауторка закључује да би интегрисање професионалне и родитељске улоге и њихово уравнотежавање помогло развоју детета, али и породице у целини. С друге стране, Силва (Sylva et al., 2004) проналази да су активности учења које родитељи изводе кући са децом значајније за интелектуални развој детета него њихово занимање, образовање или зарада.

Педагошко ангажовање родитеља треба да буде континуирана активност која прати спремност детета за учење различитих функција и активности, обликујући учећи идентитет детета. У том смислу, и Шарма (Sharma, 2024) истиче да фактори попут родитељске укључености и квалитета односа родитељ–дете значајно одређују границе когнитивног развоја детета, при чему деца из потпуних породица имају јачу социо-емоционалну подршку и последично боља академска постигнућа. Родитељи утичу на социо-емоционални и когнитивни развој детета кроз примену активности и ставова које примењују са децом (Gonzalez et al., 2024) и на ово утичу уверења и самоперцепција родитеља, као и ниво родитељског стреса. Они који су више оптерећени стресом имају и више потешкоћа у обезбеђивању јаке и квалитетне основе за социо-емоционални и когнитивни развој детета.

Активности које родитељи реализују са децом треба да буду усаглашене са постојећим нивоом когнитивног развоја детета, а кључ даљег развоја јесте способност родитеља да примеће своја знања и вештине како би поставили позитивне академске циљеве. Према Виготском (Shabani et al., 2010) најважнији фактор когнитивног развоја детета јесте интеракција са културалним артефактима који укључују све што се користи у раду са децом, од играчака, оловке и сл. до сложених форми попут језика, традиције, уверења итд. Значајно подручје когнитивног развоја представља зона проксималног развоја као дистанца између тренутног и потенцијалног развојног нивоа који би се могао постићи кроз решавање проблема уз помоћ родитеља или других ментора. Родитељи који су у тежим економским ситуацијама проводе мање времена са децом и улажу мање активности што резултира и слабијим основама за когнитивни развој при чему се губи осетљивост за ниво дечјег развоја и резултира породицом као мање стимулативним окружењем за когнитивни развој детета.

Из угла Теорије афективне везаности, коју су развили Џон Боулби и Мери Ејнсворт (Bowlby, Ainsworth; Тошић, Бауцал и Стефановић Станојевић, 2013), квалитет раних емоционалних односа унутар породице има пресудан утицај на когнитивни развој детета. Сигурна афективна везаност омогућава деци слободно истраживање света, развој језичких способности, самостално решавање проблема и изградњу самопоуздања, што заједно подстиче напредак у когнитивним функцијама. Насупрот томе, деца са несигурним облицима везаности могу показивати више тешкоћа у емоционалној регулацији, што посредно утиче на њихову способност учења и социјалног функционисања (Ибељић и Ђурић, 2021). Додатно, истраживања су показала да сигурна везаност у породици позитивно корелира са развојем емоционалне интелигенције, која је важна за сложене когнитивне процесе као што су решавање проблема и доношење одлука (Ђорђевић, 2017).

У савременим теоријама развоја детета све већу пажњу добија концепт позитивног родитељства, који обухвата стилове васпитања засноване на топлини, емоционалној подршци, осетљивости на дететове потребе и ненасилним методама дисциплине (Rodriguez-Jenkins & Marcenko, 2014; Sanders & Mazzucchelli, 2013). Позитивно родитељство подразумева успостављање сигурне и подржавајуће породичне средине у којој дете има прилику да развија своје когнитивне, социјалне и емоционалне способности. Имајући у виду све већу препознатост значаја позитивног родитељства за рани развој детета, важно је размотрити и резултате новијих емпиријских истраживања која процењују ефекте интервенција усмерених на јачање позитивних

родитељских пракси. Једно од таквих истраживања је систематски преглед и метаанализа Прајма и сарадника (Prime et al., 2023), који пружају свеобухватне доказе о утицају ових интервенција на когнитивне способности деце у раном детињству. Реч је о истраживању чији резултати показују да интервенције позитивног родитељства, усмерене на унапређење осетљивости, респонзивности и ненасилне дисциплине, значајно побољшавају опште менталне способности и језичке вештине код деце млађе од шест година. Већи ефекти интервенција уочени су код млађе деце, посебно у области развоја језика. Истраживачи истичу да је за области извршних функција и предакадемских вештина потребно више студија.

Теорија еколошког система посматра ствари у ширем контексту објашњавајући како породични контекст утиче на когнитивни развој детета. Према овој теорији (Sosu & Schmidt, 2022), когнитивни развој детета је резултат двостране интеракције између детета и његовог ужег (породица, школа, вршњаци и др.) и ширег окружења (култура, место где одраста, политика владе и сл.). Дакле, дејчи развој (Gonzalez et al., 2024) се одвија на линији интеракције породичног окружења и неких образаца који долазе од спољашњих слојева дефинисаних социјалним, политичким и економским параметрима окружења (егзосистем) у коме дете одраста. Између детета и спољашње средине постоје и микросистеми којима припадају породица, школа, пријатељи и сл., који заједнички, повезани у мезосистему, условљавају и преносе утицаје спољашњих слојева на когнитивни развој детета.

ЗАКЉУЧАК

Породица представља примарно и најзначајније окружење за рани когнитивни развој детета. У различитим теоријским приступима и емпиријским истраживањима доследно се показује да квалитет породичног окружења, ниво родитељског ангажовања, економски статус, емоционална подршка и стабилност односа унутар породице суштински утичу на развој когнитивних способности деце. Породица није само извор материјалних ресурса већ и основа за формирање сигурне афективне везаности, моделовање учећих навика, емоционалне регулације и друштвених компетенција које заједно чине темељ когнитивног напретка. Највећи број истраживања фокусиран је на социо-економски статус породице и њену потпуност као основу могућности обезбеђивања ресурса за учење, као и за улогу модела афективног везивања као вида емоционалне подршке у когнитивном развоју.

Истраживања указују на то да позитивно родитељство, благовремена подршка развојним потребама детета, као и стварање стимулативног кућног окружења, имају дугорочан позитиван ефекат на језичке способности, извршне функције, предакадемске вештине и опште когнитивне способности. С друге стране, социо-економске тешкоће, породична нестабилност и висок ниво родитељског стреса ограничавају могућности за когнитивни развој, посебно у осетљивим фазама раног детињства.

Теоријски модели попут теорије афективне везаности, теорије родитељског стреса, као и еколошких и економских приступа развоју, сагласни су у томе да породично окружење има и посредне и директне ефекте на когнитивни развој детета. Такође, подаци сугеришу да интервенције

усмерене на јачање позитивних родитељских пракси могу значајно ублажити негативне утицаје сиромаштва и нестабилности.

Имајући у виду наведено, јасно је да је улога породице у когнитивном развоју детета не-заменљива и вишеслојна. Стога је од кључне важности подржавати родитеље у развијању осетљивих, мотивишућих и развојно подстицајних пракси, као и обезбедити услове за креирање друштвене политике које ће омогућити боље економске и образовне услове за све породице. Овим приступом могу се створити оптимални услови за пун когнитивни, емоционални и социјални развој деце, што је кључно за развој здравих појединаца и стабилнијег друштва у целини.

ЛИТЕРАТУРА

- Beljanski, M. i Bogosavljević, R. (2021). *Porodična pedagogija*. Univerzitet u Novom Sadu. Pedagoški fakultet u Somboru.
- Budimir Ninković, G. (2006). *Savremena porodica i škola*. Fakultet pedagoških nauka, Jagodina.
- Clark, H. (2023). *The role of the family in early years education: An eye views series report*. Children's Alliance.
- Crain, W. (2005). *Theories of development: Concepts and applications*. Prentice Hall.
- Cvejić Jančić, O. (2009). *Porodično pravo*. Pravni fakultet, Novi Sad: Izdavački centar.
- Đorđević, D. (2017). Dimenzije afektivne vezanosti kao prediktori emocionalne inteligencije. *SinTeze*, 3 (3), 91–103. <https://doi.org/10.5937/sinteze1703091D>
- Ginther, G. K. & Pollack, R. A. (2004). Familz Structure and Children`s Educational Outcomes: Blended Families, Stylized Facts, and Descriptive Regressions. *Demography*, 41 (4), 671–696. doi: 10.1353/dem.2004.0031
- González, L., Popović, M., Rebagliato, M., Estarlich, M., Moirano, G., Barreto-Zarza, F., ... Pizzi, C. (2024). Socioeconomic position, family context, and child cognitive development. *European Journal of Pediatrics*, 183 (6), 2571–2585. <https://doi.org/10.1007/s00431-024-05482-x>
- Grandić, R. (2006). *Prilozi porodičnoj pedagogiji*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Grej, Dž. (2001). *Deca su iz raja: Veštine pozitivnog vaspitanja, koje će vam pomoći da podignete zdravo, pristojno i srećno dete*. Moć knjige i IP „Esotheria“.
- Ibeljić, E. i Đurić, M. (2021). Afektivna vezanost u djetinjstvu kao prediktor stresa, anksioznosti, depresivnosti i adverzivnih iskustava kod mladih. *STED Journal*, 3 (1), 12–20. <https://doi.org/10.7251/STED2101012I>
- Ilić, M. (2010). *Porodična pedagogija*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Banja Luci i Nastavnički fakultet, Univerzitet Džemal Bijedić.
- Kavi, R. S. (2009). *7 navika uspešnih porodica*. Beograd: Mladinska knjiga.
- Kohlberg, L. (1968). Early education: A cognitive-developmental approach. *Child Development*, 39, 1013–1062. <https://www.jstor.org/stable/1127272>
- Meredith, J., Neri, F. & Rodgers, J. (2013). Family impact on cognitive development of young children: Evidence from Australia. *Economics Working Papers*. <https://ro.uow.edu.au/commwkpapers/335>
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice – kritika i izazovi*. Čigoja Press.

- Neil, A. (2000). *Novi Samerhil*. Kairos.
- Novaković, M. (2000). *Porodični bukvar – promocija zdravlja i ljubavi kroz stvaralačko vaspitanje*. Beograd: Kub.
- Teodosić, R. (Ed.). (1967). *Pedagoški rečnik*. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Piaže, Ž. & Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Popović, D. (2019). *Porodica i škola u prevenciji vršnjačkog nasilja*. Državni univerzitet u Novom Pazaru.
- Prime, H., Andrews, K., Markwell, A., Gonzalez, A., Janus, M., Tricco, A. C. ... & Atkinson, L. (2023). Positive parenting and early childhood cognition: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 26 (2), 362–400. <https://doi.org/10.1007/s10567-022-00423-2>
- Prodanović, Lj. (1979). *O čemu, kad, kako... sarađivati sa roditeljima u predškolskoj ustanovi: Prilog metodici rada s roditeljima*. Beograd: Pedagoška akademija za vaspitače.
- Rajčević, P. i Krulj, J. (2020). *Rečnik didaktičkih pojmova*. Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposavić.
- Rodriguez-JenKins, J. & Marcenko, M. O. (2014). Parenting stress among child welfare involved families: Differences by child placement. *Children and Youth Services Review*, 46, 19–27. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.07.024>
- Rot, N. (2004). *Opšta psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sakač, D. M. i Marić, R. M. (2017). *Porodična psihologija*. Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.
- Sanders, M. R. & Mazzucchelli, T. G. (2013). The promotion of self-regulation through parenting interventions. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 16, 1–17. <https://doi.org/10.1007/s10567-013-0129-z>
- Santrock, J. (2003). *Child development*. MCGraw Hill.
- Shabani, K., Khatib, M. & Ebadi, S. (2010). Vygotsky's zone of proximal development: Instructional implications and teacher's professional development. *English Language Teaching*, 3 (4), 237–248. <https://doi.org/10.5539/elt.v3n4p237>
- Sharma, A. (2024). The role of family structure in child development: A sociological viewpoint. *International Journal of Research Publications and Reviews*, 5 (6), 6611–6614. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7641264>
- Sosu, M. E. & Schmidt, P. (2022). Changes in cognitive outcomes in early childhood: The role of family income and volatility. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 758082. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.758082>
- Schoon, I., Jones, E., Cheng, H. & Maughan, B. (2012). Family hardship, family instability and children's cognitive development. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66 (8), 716–722. <https://doi.org/10.1136/jech.2011.141625>
- Sylva, K., Melhuish, E. & Sammson, P. (2004). *The effective provision of pre-school education*. Institute of Education, University of London.
- Tomanović, S. i Stojanović, D. (2024). *Sociologija porodičnog života*. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.

- Tošić, M., Baucal, A. & Stefanović Stanojević, T. (2013). Odnos afektivne vezanosti i kognitivnog razvoja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45 (1), 42–61. <https://doi.org/10.2298/ZIPI1301042T>
- Trbojević, A. (2023). *Poznajem, razumem i živim svoja prava*. Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.
- Yang, Q., Yang, J., Zheng, L., Song, W. & Yi, L. (2021). Impact of home parenting environment on cognitive and psychomotor development in children under 5 years old: A meta-analysis. *Frontiers in Pediatrics*, 9, 658094. <https://doi.org/10.3389/fped.2021.658094>

Jelena R. Krulj⁴

Emilija I. Marković⁵

University of Pristina with temporary seat in Kosovska Mitrovica, Faculty of Education in Prizren with temporary seat in Leposavic

Nataša R. Lazović⁶

University of Niš, Faculty of Philosophy in Niš, Department of Psychology

THE ROLE OF THE FAMILY IN CHILDREN'S COGNITIVE DEVELOPMENT

Abstract: In this paper has been given reconsideration of the role of the family in children's cognitive development with the focus on different factors which give the frame to this process. There have been given reconsideration of theoretical frames which are explaining how the economic status of the family, parent's involvement, the quality of the relation parent-child and socio-emotional support influence the children's cognitive development. Based on the Theory of Economic Investments there have been given reconsideration of how parents use the recourse like time, education and activities in the free time for improving of cognitive abilities of their children. Research have shown that children from the families with higher economic status and higher parent's educational level reach better cognitive results, but also that the stress caused by economic problems can have negative influence on children's development. The Attachment Theory stresses the importance of emotional stability an security in early life phases for development of cognitive functions. Also, the importance of positive parenting which is characterized by warmth, support and non violent methods of discipline has the huge influence on the development of intellectual and social abilities of children. It is concluded that family environment, like the activities that parents are performing with their children play the main role in forming

4 jelena.krulj@pr.ac.rs ; <https://orcid.org/0000-0003-2215-8004>

5 emilija.markovic@pr.ac.rs ; <https://orcid.org/0000-0002-9681-3465>

6 natasa.lazovic@filfak.ni.ac.rs <https://orcid.org/0000-0002-3398-0311>

of stimulative environment for cognitive development, so the continuous support and parent's involvement are from the essential importance for children's early development.

Keywords: family, cognitive development, socioeconomic status, parental involvement, attachment, positive parenting, socio-emotional support